

WERONIKA KUNDERA

*Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii
Uniwersytet Wrocławski*

FEDERALNY TRYBUNAŁ KONSTYTUCYJNY NIEMIEC O WOLNOŚCI WYZNANIA I SUMIENIA

Słowa kluczowe: Wolność sumienia i wyznania, transfuzja krwi, klauzula sumienia, umieszczanie krzyży w szkołach, prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie ze swymi przekonaniami, prawo do noszenia chust islamskich, handel w niedzielę i w święta, naruszanie praw mniejszości religijnych, budowa synagog, dyskryminacja pracowników z uwagi na wyznanie

1. Wprowadzenie. 2. Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec. 3. Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. 3.1. Orzeczenia dotyczące transfuzji krwi. 3.2. Orzeczenia dotyczące klauzuli sumienia. 3.3. Orzeczenia dotyczące umieszczania krzyży i innych symboli religijnych w szkołach i w miejscach publicznych. 3.4. Orzeczenia dotyczące handlu w niedzielę i dni świąteczne. 3.5. Orzeczenia dotyczące relacji między kościołami i związkami wyznaniowymi. 4. Zakończenie

1. WPROWADZENIE

Wolność sumienia, wyznania i przekonań religijnych jest podstawowym prawem każdego człowieka do wyznawania wybranej religii lub niewyznawania żadnej bez konsekwencji w postaci dyskryminowania, prześladowania lub uprzywilejowania¹. Jednostka ma prawo do wyboru religii lub przekonań oraz wyrażania ich indywidualnie i zbiorowo zarówno publicznie, jak i prywatnie, z zachowaniem poszanowania innych religii i ich wyznawców. Wolność wyznania obejmuje też wychowanie i kształcenie dzieci, tworzenie wspólnot, wybór stanu duchownego i prawo do pochówku odpowiednio do religii i przekonań. Celem artykułu jest przedstawienie rozstrzygnięć Federalnego Trybunału Konstytucyjnego skarg na nieprzestrzeganie konstytucyjnych wolności sumienia, wyznania i przekonań religijnych jednostki i ukazanie roli Trybunału w kształtowaniu standardów ochrony tych praw.

¹ Rozwijała się ona w Niemczech od czasów reformacji. P. Czarny, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie niemieckiego Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (wybrane problemy)*, Przegląd Prawa Konstytucyjnego nr 1, 2010, 156.

2. USTAWA ZASADNICZA REPUBLIKI FEDERALNEJ NIEMIEC I FEDERALNY TRYBUNAŁ KONSTYTUCYJNY

Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z 23 maja 1949 r.² w kilku artykułach zagwarantowała obywatelom Niemiec wolność sumienia i wyznania. Artykuł 4 zakazuje stosowania przymusu (m.in. poprzez użycie groźby, siły fizycznej lub zastosowanie sankcji karnych) w celu nakłonienia kogoś do przyjęcia lub odrzucenia danej wiary lub swych przekonań³. Ustęp 1 tegoż artykułu stanowi, że wolność sumienia, wyznania i przekonań religijnych i światopoglądowych jest nienaruszalna, a w ust. 2 ustrojodawca niemiecki zapewnia swobodne wykonywanie praktyk religijnych, o ile nie zostaną naruszone prawa innych osób, zasady moralności lub porządku konstytucyjnego (art. 2 UZ). W art. 7 ust. 3 Konstytucja przewiduje nauczanie religii w szkołach publicznych, obciążając państwo kosztami jego organizacji⁴. Gwarantuje także możliwość odmowy służby wojskowej z bronią w rękę z uwagi na przekonania religijne (art. 12 a ust. 2)⁵. Na straży konstytucyjnej zasady wolności sumienia i wyznania jako praw podstawowych jednostki stoi Federalny Trybunał Konstytucyjny (Bundesverfassungsgericht), co wyraża art. 93 ust. 1 pkt 4a.

3. ORZECZNICTWO TRYBUNAŁU KONSTYTUCYJNEGO

Orzecznictwo Trybunału (FTK) w zakresie naruszania wolności wyznania i sumienia jest bogate i dotyczy wielu spraw, które można zgrupować według przedmiotu orzekania.

3.1. ORZECZENIA DOTYCZĄCE TRANSFUZJI KRWI

Jeśli określić go jako zakres wolności sumienia i wyznania, to ważne są tu dwa orzeczenia dotyczące wspólnot zakazujących swym wyznawcom transfuzji krwi. Pierwszy dotyczył pacjenta, świadka Jehowy, który po udanej operacji ratującej mu życie, wymagającej jednak transfuzji krwi, na którą zgodziła się żona nieprzytomnego wówczas pacjenta, zaskarżył szpital o naruszenie wielu jego konstytucyjnych praw, m.in. prawa do swobodnego wyznania, integralności fizycznej i wolności wyboru (m.in. art. 2 ust. 1 w zw. z art. 1 ust.1, art. 3 ust. 1,

² Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23.05.1949, BGBl 1949, Nr. 1, 1–19 ze zm..

³ Obejmuje ochroną nie tylko osoby wierzące, lecz również ateistów przed próbą narzucenia im wiary, co wynika z art. 2 ust. 1 UZ, zgodnie z którym każdy ma prawo do wolnego rozwoju swej osobowości, które łączy się z wyborem własnego światopoglądu. M. Rozner, *Prawo do wolności religijnej w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 r.*, *Studia Prawa Wyznaniowego* 5 (2002), 113, https://www.kul.pl/files/214/studia_5/monika_rozner_studia_z_prawa_wyznaniowego_52002.pdf (dostęp: 9.01.2019).

⁴ O udziale dzieci w lekcji religii decydują rodzice (ust. 2), natomiast po ukończeniu 14. roku życia decyzje podejmują same dzieci.

⁵ Zwolnienie z uwagi na klauzulę sumienia reguluje ustawa o służbie wojskowej (Wehrpflichtgesetz) z dnia 21 czerwca 1956 r. Osoba zwolniona jest kierowana do służby zastępczej.

art. 4 ust.1 i ust. 2 UZ). FTK wyszedł z założenia, że życie ludzkie jest wartością ważniejszą niż wolność wyznania. W sytuacji zagrażającej życiu skarżącego, jego małżonka, pragnąc zachować męża przy życiu, kierując się też troską o rodzinę (art. 6 ust. 1), a zwłaszcza o przyszłość ich nieletniego dziecka (art. 6 ust. 2), najlepiej reprezentowała jego interesy i tym samym żadne z konstytucyjnych praw skarżącego nie zostało naruszone⁶.

Inaczej orzekł Trybunał w sprawie małżonka, skazanego na więzienie za nieudzielenie pomocy swej umierającej żonie, gdy skutecznie nakłonił ją do rezygnacji z transfuzji krwi, w efekcie czego zmarła. Małżonkowie przykładni wierni Stowarzyszenia Braci Ewangelicznych, stojąc przed dylematem – życie czy wiara, wybrali wiarę. Sąd karny orzekł winę męża, który wbrew etyce nie podjął racjonalnej decyzji o leczeniu żony w szpitalu, co mogło uratować jej życie. Zmarła osierociła nieletnie dzieci. W rewizji od wyroku skazany podniósł naruszenie jego praw podstawowych zagwarantowanych w art. 2 pkt 1 i art. 4 UZ. Mąż przekonywał, że postępował zgodnie z nakazami ich religii i wierzył w uzdrawiającą moc modlitwy. Wiarę tę podzielała jego żona, w pełni świadoma skutków niepodjęcia konwencjonalnego leczenia. Ostatecznie sprawa trafiła do FTK, który stwierdził, że skarżący zdał się na decyzję żony o transfuzji. Wezwał lekarza, ale wyraził dezaprobatę wobec proponowanego przez niego leczenia szpitalnego. Trybunał zaznaczył, że wolność religijna jest gwarantowana wszystkim uznanym przez państwo kościołom i związkom wyznaniowym bez względu na liczbę ich wyznawców i znaczenie w społeczeństwie. Zakres wolności wyznania obejmuje decyzję w co wierzyć i jak żyć zgodnie z nakazami religii. Ponieważ skarżący realizował swe prawo do wolności wyznania, nie można go uznać za przestępcę. Zresztą decyzję o rezygnacji z transfuzji krwi małżonkowie podjęli wspólnie. FTK zaznaczył, że w świetle art. 4 ust.1 UZ wolność religijna jest nienaruszalna, zatem jej ograniczenie przez porządek publiczny lub prawo moralne byłoby niezgodne z porządkiem prawnym i ostatecznie uniewinnił męża kobiety⁷.

3.2. ORZECZENIA DOTYCZĄCE KLAUZULI SUMIENIA

Konstytucyjna zasada wolności wyznania obejmuje też *klauzulę sumienia*, przewidzianą w art. 12a UZ, która daje możliwość osobom powołanym do wojska zamiany służby w armii na służbę zastępczą z przyczyn religijnych. Ustalenie konfliktu sumienia łączy się z procedurą sprawdzającą życie, osobowość i poglądy wnioskodawcy, by nie dopuścić do nadużyć, zagrażających bezpieczeństwu państwa i rozkładowi Bundeswehry. TK rozpatrywał skargę poborowego, który listownie zawiadomił armię o występującym w jego przypadku konflikcie sumienia. Nie chciał się jednak poddać procedurze na wiarygodność tego wniosku, co przesądziło o jego odmowie. Trybunał nie dopatrywał się niekonstytucyjności procedur obowiązujących w Bundeswehrze i stwierdził, że zasadniczym obowiązkiem poborowych jest służba w wojsku. Nie mają oni możliwości wyboru formy służby⁸.

⁶ Postanowienie FTK z 2 sierpnia 2001 r., 1 BvR 618/93.

⁷ P. Czarny, dz.cyt., 158.

⁸ <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv048127.html> (dostęp: 10.05.2019).

3.3. ORZECZENIA DOTYCZĄCE UMIESZCZANIA KRZYŻY I INNYCH SYMBOLI RELIGIJNYCH W SZKOŁACH I W MIEJSCACH PUBLICZNYCH

Umieszczanie w szkołach i w innych miejscach publicznych krucyfiksów spotkało się ze sprzeciwem niechrześcijan, a sądy musiały rozstrzygnąć, czy krzyż jest symbolem religijnym, czy też znakiem kultury i tradycji demokratycznych Zachodu. W sprawie o niezgodność z konstytucyjną wolnością wyznania paragrafu 13 ust. 1 zd. 3 Regulaminu Szkół Podstawowych w Bawarii dopuszczającego umieszczenie krzyży w szkołach, sądy bawarskie opowiedziały się za świecką symboliką krzyża, co zakwestionował FTK, który uznał krzyż za symbol chrześcijaństwa⁹. Zdaniem Trybunału codzienna styczność uczniów z krzyżem może pozostawić w ich psychice głęboki ślad, a nawet ukształtować ich światopogląd, odrzucany przez rodziców. Oznacza to, że szkoły w Bawarii przekroczyły granice swej religijnej i ideologicznej działalności, a z natury powinny być neutralne i niedyskryminujące odmiennie myślących. Konflikty na tle krzyży nie da się rozwiązać zgodnie z racją większości rodziców i uczniów chrześcijan, ponieważ prawo do wolności wyznania ma chronić właśnie mniejszości religijne. Bawaria sprzeniewierzyła się, zdaniem sądu, tej zasadzie, gdyż nie zapewniła powszechnego dostępu do świeckich szkół prywatnych, organizując je według zasad komercyjnych. FTK orzekł o niezgodności § 13 ust. 1 zd. 3 Regulaminu Szkół Podstawowych w Bawarii z art. 4 ust. 1 UZ. Jednak Regulamin nadal obowiązuje z uwagi na rozstrzygnięcie FTK z 2003 r.¹⁰

W sprawie rozpatrywanej w 2003 r. chodziło o relacje między prawem rodziców do wychowania swych dzieci zgodnie z własnym sumieniem i ich ochroną przed ideami poznawanymi w szkole, które rodzice odrzucali, a prawem dzieci do edukacji i obowiązkiem państwa jej zorganizowania. Trybunał wyszedł z założenia, że zadaniem szkoły publicznej jest oprócz przekazania wiedzy uczniom również ich edukowanie na odpowiedzialnych obywateli, którzy w przyszłości będą uczestniczyć w pluralistycznym społeczeństwie opartym na wzajemnej akceptacji. Szkoła uczy kompetencji społecznych i obywatelskich, a także tolerancji wobec odmienności. Inne formy kształcenia (domowe lub korespondencyjne) nie spełniają tej społecznej funkcji szkoły publicznej. Rodzice posyłający dzieci do szkoły zachowują wszak swoje prawa do ich wychowania zgodnie z własnymi przekonaniem. Szkoły są zobowiązane do neutralności światopoglądowej i tolerancji, co zapobiega niepotrzebnym konfliktom wiary i sumienia. Poprzez system szkół publicznych państwo realizuje konstytucyjną zasadę równości obywateli.

Na społeczną funkcję szkoły publicznej powołał się FTK, rozpatrując skargę rodziców muzułmańskich na obowiązkowe lekcje pływania, które nie dość że są koedukacyjne, to wymagają od ich córki założenia stroju kąpielowego, co jest poza ka-

⁹ Postanowienie FTK z dnia 16 maja 1995 r. w sprawie *Die Anbringung eines Kreuzes oder Kruzifixes in den Unterrichtsräumen einer staatlichen Pflichtschule*, 1 BvR 1087/91.

¹⁰ Wyrok FTK z dnia 29 kwietnia 2003 r. w sprawie *Ablehnung einer Genehmigung zur Erteilung von Heimunterricht außerhalb staatlicher oder privater Schulen durch Eltern grundschulpflichtiger Kinder*, 1 BvR 436/03.

nonem w islamie. Rodzice dopatrzyli się niezgodności tych zasad szkolnych z art. 4 ust. 1 i 2 i 6 ust. 2 zd. 1 UZ. Rozpatrując skargę, FTK stwierdził, że zajęcia koedukacyjne na basenie pełnią istotną rolę społeczną, uczą zachowań międzyludzkich i tolerancji różnych ubiorów, których widoku nie da się uniknąć, a zachowanie uczniów nadzorował nauczyciel. Trybunał oddalił skargę rodziców, nie dopatrując się naruszenia przez szkołę konstytucji niemieckiej¹¹.

Na naruszenie wolności religijnej skarżyli się też nauczyciele powołujący się na art. 3 UZ zapewniający równość wszystkich obywateli, a w ust. 3 tegoż artykułu zawarty jest zakaz dyskryminacji ze względu m.in. na wyznanie i poglądy religijne. Za sprawą muzułmańskiej nauczycielki, prowadzącej lekcje w chustce, powstał problem prawa nauczycieli do publicznego demonstrowania w szkole swych przekonań religijnych. Władze oświatowe zakazały noszenia chust, uznając je za strój nieodpowiedni w placówce szkolnej. FTK uznał ten zakaz za niezgodny z zasadą równości, skoro zakonnice nauczają w habitach. Prawo federalne milczy w tej sprawie, pozostawiając ją regulacjom związkowym. W 2008 r. osiem krajów związkowych wprowadziło zakaz nauczania w chustach. Pod naciskiem środowisk muzułmańskich Trybunał Konstytucyjny w 2015 r. orzekł o niekonstytucyjności przepisu o zakazie noszenia chust przez nauczycielki szkół publicznych¹². Zrównał tym samym chustę z habitem¹³.

O prawo noszenia burki w sądzie walczyła aplikantka – wyznawczyni islamu, której przez strój ograniczono zakres spraw, jakimi mogła się zajmować, by nie został podniesiony zarzut o stronniczość sądu. Sąd w Bawarii orzekł o jej dyskryminacji¹⁴.

Wspólnota muzułmańska domagała się przyznania jej prawa do rytualnego zabijania zwierząt bez ogłuszania, co jest niezgodne z art. 20 a UZ oraz z § 4 ustawy o ochronie (*TierSchutzGesetz*), nakazującym uśmiercanie zwierząt w sposób humanitarny. Wspólnota przywołała art. 4 ust 1 UZ gwarantujący wolność wyznania, obejmującą swym zakresem spożywanie mięsa odpowiadającego wymogom religii. Trybunał Konstytucyjny uznał racje wspólnoty, wyraźnie zaznaczając, że wszelkie wyjątki od art. 20a UZ muszą być interpretowane wąsko¹⁵.

¹¹ Postanowienie FTK z dnia 8 listopada 2016 r. 1 BvR 3237/13.

¹² FTK przekazał krajom związkowym tę kwestię do rozstrzygnięcia, co skutkuje różnorodnością rozwiązań. Częściej landy zezwalają uczennicom muzułmańskim na noszenie chusty niż nauczycielkom, uznając, że ich postawa narusza wolność religijną uczniów i prawo rodziców do wychowania dzieci wedle własnych przekonań, R. Szewczyk, *Symbole religijne w przestrzeni publicznej: studium problemu obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Olsztyn 2016, 76.

¹³ N. Janusek-Krysińska, M. Majewski, *Integracja muzułmanów i kryzys migracyjny jako wyzwania dla niemieckiej i europejskiej dyplomacji*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/14705/krysińska_majewski_t4n1.pdf?sequence=1-czytaj, 106 (dostęp: 12.05.2018).

¹⁴ P. Jendroszczyk, *Islam w Niemczech czekają trudne lata*, <http://www.rp.pl/Swiat/308089869-Islam-w-Niemczech-czekaja-trudne-lata.html> (dostęp: 12.05.2018).

¹⁵ P. Czarny, dz.cyt., 161.

3.4. ORZECZENIA DOTYCZĄCE HANDLU W NIEDZIELE I DNI ŚWIĄTECZNE

Kolejna sprawa dotyczyła zakazu handlu w niedziele i dni świąteczne. Skarżąca wbrew prawu otwierała swój sklep z bibelotami w centrum Berlina, podczas gdy handel jest możliwy jedynie w miejscu pielgrzymek, by pielgrzymi mogli zakupić pamiątki i pożywić się. Skarżąca podniosła, że towary sprzedawane w legalnie działających punktach nie opodal jej sklepu, nie różnią się od jej oferty, co narusza zasadę równości wyrażoną w art. 3 ust. 1 UZ oraz prowadzi do niezdrowej konkurencji¹⁶. FTS uznał, że swoboda prowadzenia działalności gospodarczej nie może być nieograniczona. Godziny czasu pracy w handlu muszą uwzględniać interesy właścicieli, sprzedawców i konsumentów. Należy przestrzegać art. 139 konstytucji niemieckiej z 11 sierpnia 1919 r., obowiązującego na podstawie art. 140 UZ, zapewniającego ochronę niedziel i innych dni wolnych od pracy, co odpowiada wielowiekowej kulturze chrześcijańskiej społeczeństwa niemieckiego. Niedziele służą wypoczynkowi, refleksji duchowej, zacieśnieniu więzi rodzinnych. Trybunał stwierdził też, że niewielka liczba sklepów pracujących w niedziele i święta nie zagraża uczciwej konkurencji, ogólny zaś zakaz otwierania sklepów w dniach świątecznych jest zgodny z ustawą zasadniczą¹⁷.

Ustawa Zasadnicza Niemiec zakazuje ingerencji w wewnętrzne sprawy wspólnot wyznaniowych. Turek mieszkający w Niemczech kierował organizacją religijną i agitował za powstaniem w Niemczech państwa kalifatu z prawem szariat. Za nakłanianie do zabójstwa jednego z kalifów trafił do więzienia, a jego organizacja została zdelegalizowana. Jednak nadal była aktywna. Wydawała pisma z artykułami osadzonego i oczekiwała powrotu przywódcy, co ustalił sąd, kontrolując jego korespondencję. Turek ubiegał się o przerwę w odbywaniu kary, ale otrzymał odmowę, którą zaskarżył, powołując się na naruszenie jego wolności religijnej. Przekonywał, że państwo uniemożliwia mu wypełnianie obowiązku dobrego muzułmankina, nawracania niewiernych. Powołał się również na wolność stowarzyszania się. Sąd utrzymał odmowę i orzekł, że działalność organizacji Turka stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego, a nawoływanie do powstania państwa islamskiego jest zakazane¹⁸.

3.5. ORZECZENIA DOTYCZĄCE RELACJI MIĘDZY KOŚCIOŁAMI I ZWIĄZKAMI WYZNANIOWYMI

Kolejny zakres spraw rozpatrywanych przez Federalny Trybunał Konstytucyjny dotyczy relacji między kościołami i związkami wyznaniowymi istniejącymi w Niemczech. Różnią się one między sobą statusem prawnym i liczebnością

¹⁶ Skarżąca podkreślała także, że w krajach związkowych obowiązują różne godziny otwarcia sklepów. Otwarte są także kina i teatry. W niedziele osoby coraz częściej relaksują się, chodząc na zakupy.

¹⁷ Wyrok FTK z dnia 9 czerwca 2004 r., 1 BvR 636/02.

¹⁸ Decyzja Federalnego Sądu Konstytucyjnego z dnia 19 sierpnia 2002 r. w sprawie „*Kalif von Köln*”, 2BvR 1285/02.

wyznawców. Kościoły uznane przez państwo (zarejestrowane) są korporacjami publicznymi, z szerokimi możliwościami organizacyjnymi i uprawnieniami zarobkowymi, które nie przysługują kościołom niezarejestrowanym. Rodzi się między nimi konkurencja o dochody, doktrynę i wyznawców, którą wygrywają kościoły silniejsze, przez co małe związki wyznaniowe mają poczucie braku równości religii, zagwarantowanej w Ustawie Zasadniczej. Przykładem może być sprawa Muna Sonmjonga (Moona Sun Myunga), założyciela Kościoła Zjednoczeniowego, który w ramach podróży misyjnej po świecie zamierzał spotkać się ze zwolennikami tego Kościoła w Niemczech. Jednak nie otrzymał prawa wjazdu, gdyż służby graniczne uznały, że jego religijne przesłanie, nakłaniania wiernych do publicznej spowiedzi, jest sprzeczne z konstytucyjną zasadą wolności wyznania. Również na nią powoływał się Mun Sonmjong w swej skardze na odmowę wjazdu. Zarówno sąd I, jak i II instancji oddaliły jego skargę, argumentując, iż Kościołowi Zjednoczeniowemu jako niezarejestrowanemu w Niemczech nie przysługują konstytucyjne prawa, nadto praktyki religijne nie wymagają osobistych spotkań z przywódcą religijnym. Wbrew temu Federalny Trybunał Konstytucyjny docenił wagę takich spotkań dla wiernych i ugruntowania ich wiary. Ponieważ uznał, że wizyta Muna Sonmjonga miała jedynie cel misyjny, nie zagrażała bezpieczeństwu publicznemu, jak to pochopnie oceniły władze, stwierdził naruszenie przez służby graniczne art. 4 ust. 1 i 2 UZ¹⁹.

W innej sprawie członek niezarejestrowanej wspólnoty zaskarżył państwo o prowadzenie niewłaściwej polityki wyznaniowej, skutkującej nierównością religii, co przejawia się zdominowaniem małych kościołów przez duże. Przez krytyczne wypowiedzi przywódców dużych kościołów o innych wyznaniach jako o sektach, traciły one swych wyznawców, a co za tym idzie, nie mogły one realizować swych praw religijnych. Skarżący winił za to państwo, które nie wypełnia swych obowiązków w zakresie ochrony praw podstawowych. FTK w decyzji z 21 marca 2001 r.²⁰ orzekł, że art. 4 ust. 1 i 2 UZ nakłada na państwo także obowiązek ochrony jednostek i wspólnot religijnych przed atakami lub przeszkodami ze strony wyznawców innych wyznań lub konkurujących ze sobą wspólnot religijnych. Obowiązek poszanowania mniejszych wspólnot religijnych odnosi się również do dużych kościołów, o dużym prestiżu społecznym. Kościoły te mogą swobodnie kształtować swoje stosunki z innymi religiami lub wspólnotami religijnymi, ale ponieważ odmiennie niż państwo nie są zobowiązane do zachowania neutralności religijnej, mogą krytycznie wypowiadać się o innych wspólnotach. Tym zaś przysługuje roszczenie o zaniechanie i uchylenie wypowiedzi naruszających ich prawo. Trybunał Konstytucyjny orzekł, że państwo wypełnia swój obowiązek ochrony religii, nie musi uznać każdej wspólnoty za korporację prawa publicznego, a obowiązujące przepisy stanowią wystarczającą podstawę do zagwarantowania ochrony wymaganej przez prawo podstawowe przed ewentualnymi bezprawnymi oskarżeniami.

Między kościołami dochodzi do sporów związanych z budową lub odzyskaniem mienia przez wyznawców tzw. mniejszych religii. Przeciwnicy budowy synago-

¹⁹ Postanowienie FTK z dnia 24 października 2006 r., 2 BvR 1908/03.

²⁰ Postanowienie Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 marca 2001 r. w sprawie skargi wspólnoty religijnej *Universelles Leben*, 2 BvR 943/99.

gi w Nadrenii-Westfalii planowali wyrazić swój protest na zgromadzeniu *Stop budowie synagogi*, na które władze się nie zgodziły, co skłoniło jego organizatorów powołujących się na wolność słowa (art. 5 UZ) i wolność zgromadzeń (art. 8 UZ) do zorganizowania spotkania *Bez podatków na budowę synagogi*. Władze ostrzegły, że wydana odmowa dotyczy i tej formy protestu, co nie zniechęciło jego organizatorów do przeprowadzenia w Dniu Pamięci o Holocauście marszu nacjonalistów. FTK orzekł w tej sprawie²¹, że władze mogą ograniczyć prawo do zgromadzeń, gdy budzi ich niepokój sposób lub środki zorganizowania zgromadzenia, nie zaś jego treści. Maszerujący zachowywali się agresywnie, nieśli symbole hitlerowskie, czym zastraszyli obywatele, obawiających się przemocy, zatem wprowadzony zakaz nie naruszał prawa do zgromadzeń.

W innej sprawie, skarżący, kapłan jednej z grekokatolickich parafii w Bawarii zaskarżył decyzję Bawarii o przekazaniu jego kościoła metropolii. Powołał się na dekret Ludwika I Bawarskiego z 1830 r. o wykorzystaniu świątyni przez miejscowych grekokatolików z zastrzeżeniem, że pozostaje ona własnością państwa. Sporny kościół podlega jurysdykcji prawosławnej Autokefalicznej Cerkwi Greckiej, która zgodnie z prawem kanonicznym stosuje od 1923 r. kalendarz gregoriański i obrzędy, podczas gdy kapłan jest wierny starym tradycjom i kalendarzowi juliańskiemu. Metropolita zażądał przekazania kościoła pod swój zarząd, przy aprobachie władz Bawarii. Władze argumentowały, że Cerkiew ma wielokrotnie więcej wiernych, którzy wypełnią kościół i zostaną otoczeni lepszą opieką duchową niż grekokatolicy w małej parafii. Kapłan zarzucił Bawarii naruszenie zasady neutralności państwa, stwierdzając, że państwo nie może uczestniczyć w sporach kanonicznych, oceniać danych religii, a także dyskryminować mniejszości religijnej. Jego zadaniem jest ochrona społeczeństw religijnych przed ingerencją, wynikającą ze zmian społeczeństwa. Niedopuszczalne jest, by państwo, powołując się na liczbę wiernych, odbierało danej wspólnocie kościół, stanowi to bowiem naruszenie praw mniejszości religijnych i wolności wyznania²². W ten sposób władze utożsamiają się z większością i decydują o kierunku zmian w greckiej ortodoksji. Chcą wywłaszczenia grekokatolików z ich własności z powodu zmiany liturgii i obrzędów. Z kolei metropolita wskazał na naruszenie przez skarżącego zasad kanonicznych Kościoła grekokatolickiego i wolę Ludwika Bawarskiego, utrzymując, że państwo obowiązane jest stosować prawo kanoniczne, by nie popierać separatystycznych interesów, zagrażających pokojowi kościelnemu. FTK w decyzji z 13 października 1998 r.²³ orzekł, że tylko kalendarz gregoriański jest uznawany przez świat ortodoksji, a skarżący nie przestrzegając grekokatolickiego prawa kanonicznego, przestał reprezentować interesy grekokatolików w Niemczech. Świątynia była w użytkowaniu skarżącego, a państwo, wykonując swą funkcję właścicielską, podjęło decyzję o wykorzysta-

²¹ Decyzja Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 czerwca 2004 r. w sprawie *Keine Steuergelder für den Synagogenbau*, 1 BvQ 19/04.

²² Jego zdaniem ochrona wynikająca z art. 140 UZ obejmuje wszelkie społeczności religijne bez względu na ich formę organizacyjną i dotyczy także budynków kościelnych.

²³ Decyzja Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 października 1998 r. w sprawie *Kościół St. Salvator w Monachium*, 2 BvR 1275/96.

niu świątyni w zgodzie z zasadą neutralności religijnej. Nie została naruszona własność kościelna, gdyż kościół został przekazany metropolii do celów kultu.

Trybunał orzekł też w kwestii oczekiwań pracodawcy wyznaniowego wobec swych pracowników. Sprawa dotyczyła skargi lekarza kliniki prowadzonej przez Kościół katolicki, który rozwiązał z nim stosunek pracy z powodu niemoralnego prowadzenia się, polegającego na ponownym zawarciu małżeństwa bez uzyskania kościelnego unieważnienia wcześniejszego małżeństwa. Lekarz sprzeniewierzył się tym samym zasadom wiary i moralności, do których przestrzegania zobowiązał się w umowie o pracę, co skutkowało zwolnieniem go z pracy. W skardze lekarz powołał się na prawo podstawowe do zawarcia małżeństwa (art. 6 UZ) oraz nierówne traktowanie pracowników deklarujących się jako katolicy od niekatolików, wobec których nie stawiano w szpitalu tak surowych wymagań. Sąd uznał, że kościoły nie są pracodawcami w ścisłym znaczeniu tego słowa. Korzystają z wolności religijnej wyrażonej w art. 4 UZ i art. 137 konstytucji niemieckiej z 11 sierpnia 1919 r. utrzymanego w mocy przez art. 140 UZ, która ma wymiar korporacyjny i daje im prawo do prowadzenia m.in. szkół i szpitali. Jako pracodawcy mogą określić wymagania religijne i moralne stawiane osobom, które chcą zatrudnić w swych placówkach. Powinny one swym życiem potwierdzać zgodność z zasadami religii, gdyż inaczej wystawią na szwank wiarygodność Kościoła katolickiego. W opinii sądu zwolnienie lekarza było uzasadnione, gdyż pracodawca religijny ma prawo oceniać zachowanie pracownika pod kątem zgodności z zasadami wiary. FTK, wskazując na zasadę rozdziału państwa od kościoła, podkreślił, że sądy państwowe nie mogą oceniać, czy konkretne zachowanie narusza określone normy religijne²⁴. Ponieważ kościół, zgodnie z prawem jest korporacją i korzysta z wolności wyznania, może określić wymagania, jakie stawia zatrudnianym przez niego osobom.

W podobnej sprawie ETPC nakazał sądowi ponowne jej rozpoznanie, gdyż uznał zwolnienie z pracy dyrektora chóru w parafii katolickiej²⁵ z powodu cudzołóstwa za naruszenie prawa do życia prywatnego i rodzinnego oraz brak należytego rozważenia interesów obydwu stron²⁶.

Religia może być powodem dyskryminacji już na etapie rekrutacji pracowników do organizacji religijnych. Sąd Pracy w Hamburgu rozpatrywał skargę Turka, który ubiegał się o pracę w organizacji charytatywnej Kościoła ewangelickiego Diakonisches Werk, polegającej na pomocy imigrantom. Spełniał wszystkie kryteria stawiane przez pracodawcę, jednak nie został zatrudniony²⁷. Sąd orzekł o dyskry-

²⁴ B. Soloch, *Niemiecki Federalny Trybunał Konstytucyjny o doniosłości wolności religijnej dla prawa pracy – wyrok z 22 października 2014 (2 BvR 661/12)*, <https://ordoiuris.pl/wolnosc-sumienia/nemiecki-federalny-trybunal-konstytucyjny-o-donioslosci-wolnosc-religijnej-dla> (dostęp: 10.01.2019).

²⁵ Wyrok ETPC z dnia 13 września 2010 r. w sprawie *Schüth v. Niemcy*, skarga nr 1620/03.

²⁶ W powyższej sprawie Trybunał przedłożył interes pracownika (troska o zapewnienie środków do życia dla siebie i dzieci) nad interes kościołów. D. Kossak, B. Kralka, *Ingerencja państwa w wewnętrzne sprawy związków religijnych na podstawie sprawy Hossana – Tabor Evangelical Lutheran Church and School v. EEOL*, w: *Identyfikacja granic wolności i praw jednostki*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2016, 270.

²⁷ Więcej na ten temat w: W. Kundera, J. Osoba, *Przejawy dyskryminacji kobiet na polskim rynku pracy – jako element zakłócający ideę wolności jednostki w koncepcji społecznej gospodarki rynko-*

minacji kandydata, ponieważ pracodawca „na wyrost” zastosował kryterium religii chrześcijańskiej, bez związku z charakterem wykonywanej pracy²⁸.

4. ZAKOŃCZENIE

Wolność sumienia i wyznania jest prawem każdego człowieka do wyznawania wybranej religii lub niewyznawania żadnej, a także do jej swobodnego praktykowania. Ograniczają ją prawa innych osób, zasady moralne, bezpieczeństwo publiczne i ład konstytucyjny. Ustawa Zasadnicza Niemiec z 23 maja 1949 r. chroni te wolności w kilku artykułach i dodatkowo na mocy art. 140 odsyła do przepisów konstytucji z 11 sierpnia 1919 r. o duchowym charakterze niedziel i dni świątecznych, humanitarnym obchodzeniu się ze zwierzętami i korporacyjnym charakterze zarejestrowanych kościołów.

Wolność wyznania i sumienia nie ma charakteru absolutnego, co znajduje odzwierciedlenie w orzecznictwie Federalnego Trybunału Konstytucyjnego uznającego wszak prawa religijne za prawa podstawowe człowieka. Trybunał Konstytucyjny, orzekając w kwestii religijnego zakazu transfuzji krwi, przedłożył nad zakaz prawo do życia człowieka, choć w innej sprawie opowiedział się za nim, traktując go jako przejaw zgodności zachowania wyznawcy z nakazem religijnym. Drugą wartością nadrzędną dla Trybunału jest równość wobec prawa, stanowiąca podstawę wielu orzeczeń, w tym o wzajemnych relacjach kościołów i związków wyznaniowych, o strojach religijnych nauczycielek i statusie uczennic muzulmanek w szkołach publicznych, o dyskryminacji z powodu religii na rynku pracy.

W związku z powiększającą się w Niemczech liczbą wyznawców islamu, Trybunał coraz częściej rozstrzyga ich skargi na dyskryminację z powodu religii. Omówione orzeczenia dowodzą jego niezawisłości i bezstronności. Od orzeczeń Federalnego Trybunału Konstytucyjnego skarżący może odwołać się do Trybunałów Europejskich.

BIBLIOGRAFIA

Literatura przedmiotowa

- Czarny P., *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie niemieckiego Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (wybrane problemy)*, Przegląd Prawa Konstytucyjnego nr 1, 2010, 155–164.
Kędziora K., Śmieszek K., *Dyskryminacja i mobbing w zatrudnieniu*, Warszawa: C.H. Beck 2008.

wę, w: *Spoleczna inżynieria biznesu-współczesne problemy i wyzwania z perspektywy koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej*, red. B. Bieńkowska, M. Dzień, L. Hejny, Bielsko-Biała 2015, 119–131.

²⁸ Wyrok Sądu Pracy w Hamburgu z dnia 21 stycznia 2008 r., w sprawie *Diakonisches Werk in Hamburg*. K. Kędziora, K. Śmieszek, *Dyskryminacja i mobbing w zatrudnieniu*, Warszawa 2008, 16–17.

- Kossak D., Kralka B., *Ingerencja państwa w wewnętrzne sprawy związków religijnych na podstawie sprawy Hossana – Tabor Evangelical Lutheran Church and School v. EEOL*, w: *Identyfikacja granic wolności i praw jednostki*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2016.
- Kundera W., Osoba J., *Przejawy dyskryminacji kobiet na polskim rynku pracy – jako element zakłócający ideę wolności jednostki w koncepcji społecznej gospodarki rynkowej*, w: *Spoleczna inżynieria biznesu-współczesne problemy i wyzwania z perspektywy koncepcji Społecznej Gospodarki Rynkowej*, red. B. Bienkowska, M. Dzień, L. Hejny, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej 2015, 119–131.
- Rozner M., *Prawo do wolności religijnej w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 r.*, *Studia Prawa Wyznaniowego* 5 (2002), 111–136.
- Szewczyk R., *Symbolo religijne w przestrzeni publicznej: studium problemu obecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, Olsztyn: Wydział Teologii – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski 2016.

Źródła prawa

- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23 V 1949, BGBl 1949, Nr. 1, s. 1–19 ze zm.
- Ustawa o służbie wojskowej (Wehrpflichtgesetz) z dnia 21 czerwca 1956 r.
- Orzeczenia Federalnego Trybunału Konstytucyjnego:
- Decyzja Federalnego Sądu Konstytucyjnego z dnia 19 sierpnia 2002 r. w sprawie „*Kalif von Köln*“, 2BvR 1285/02.
- Decyzja Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 czerwca 2004 r. w sprawie *Keine Steuer-gelder für den Synagogenbau*, 1 BvQ 19/04.
- Decyzja Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 października 1998 r. w sprawie *Kościoła St. Salvator w Monachium*, 2 BvR 1275/96.
- Postanowienie FTK z dnia 16 maja 1995 r. w sprawie *Die Anbringung eines Kreuzes oder Kruzifixes in den Unterrichtsräumen einer staatlichen Pflichtschule*, 1 BvR 1087/91.
- Postanowienie Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 marca 2001 r. w sprawie skargi wspólnoty religijnej *Universelles Leben*, 2 BvR 943/99.
- Postanowienie FTK z 2 sierpnia 2001 r., 1 BvR 618/93.
- Postanowienie FTK z dnia 24 października 2006 r., 2 BvR 1908/03.
- Postanowienie FTK z dnia 8 listopada 2016 r. 1 BvR 3237/13.
- Wyrok FTK z dnia 29 kwietnia 2003 r. w sprawie *Ablehnung einer Genehmigung zur Erteilung von Heimunterricht außerhalb staatlicher oder privater Schulen durch Eltern grundschulpflichtiger Kinder*, 1 BvR 436/03.
- Wyrok FTK z dnia 9 czerwca 2004 r., 1 BvR 636/02.
- Wyrok Sądu Pracy w Hamburgu z dnia 21 stycznia 2008 r., w sprawie *Diakonisches Werk in Hamburg*.
- Wyrok ETPC z dnia 13 września 2010 r. w sprawie *Schüth v. Niemcy*, skarga nr 1620/03.

Netografia

- Janusek-Krysińska N., Majewski M., *Integracja muzułmanów i kryzys migracyjny jako wyzwania dla niemieckiej i europejskiej dyplomacji*, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/14705/krysińska_majewski_t4n1.pdf?sequence=1 (dostęp: 12.05.2018).
- Jendroszczyk P., *Islam w Niemczech czekają trudne lata*, <http://www.rp.pl/Swiat/308089869-Islam-w-Niemczech-czekaja-trudne-lata.html> (dostęp: 12.05.2018).
- Soloch B., *Niemiecki Federalny Trybunał Konstytucyjny o doniosłości wolności religijnej dla prawa pracy – wyrok z 22 października 2014 (2 BvR 661/12)*, <https://ordoiuris.pl/wolnosc-sumienia/niemiecki-federalny-trybunal-konstytucyjny-o-donioslosci-wolnosci-religijnej-dla> (dostęp: 10.01.2019).
- <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv048127.html> (dostęp: 10.05.2019).

GERMAN FEDERAL CONSTITUTIONAL COURT ON THE FREEDOM OF CONFESSION AND CONSCIENCE

Summary

Freedom of conscience and confession is a right of every human being to profess a chosen religion or not to practice any religion and to practice it freely without consequences in the form of discrimination or privileging. Sometimes the implementation of this right is hindered by institutional solutions, tradition and prejudices, which prompts an individual to take legal steps. In Germany, the courts competent to consider cases in this field are the courts of general jurisdiction in the Länder. The Federal Constitutional Court (Bundesverfassungsgericht) deals with constitutional complaints about violations of the right of freedom of conscience, confession and religion by public authorities, shaping the standards of protection of this right in Germany. The article presents a wide spectrum of judgments regarding discriminatory treatment of a person because of their religion and beliefs, equality of churches and denominations and the state policy towards churches. These judgments prove that religious freedom is not treated by the Tribunal as absolute freedom.

Key words: freedom of conscience and religion, blood transfusion, conscience clause, placing crosses in schools, parents' right to raise children in accordance with their beliefs, the right to wear Islamic headscarves, trade on Sunday and holidays, violation of religious minorities rights, construction of synagogues, discrimination of employees due to religion

Nota o Autorce

Weronika KUNDERA – doktorantka na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Ukończyła pracę doktorską na temat: „Ochrona mniejszości narodowych w Polsce i w Niemczech”. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół problematyki mniejszości narodowych, stosunków międzynarodowych, kwestii praw wyborczych i religijnych obywateli oraz praw kobiet. ORCID 0000-0003-0949-6930.

Kontakt e-mail: weronika.kundera@o2.pl